

דברי תגובה לבקורת של לורן ארדריך על הספר Patrons of Women: Literacy Projects and Gender Development in Rural Nepal

אסתר הרצוג

תודתי נתונה לסוציולוגיה ישראלית על פרסום הביקורת על ספרי, וכן ללורן ארדריך שקראה את הספר וכתבה את הביקורת.

אני מבקשת להתייחס בעיקר לסוגיה מרכזית שמעלה ארדריך בביקורתה, הסוגיה האתית. אך לפני שאעשה זאת אתייחס בקצרה לשני טיעונים שהיא מעלה ואשר קשורים זה בזה. ארדריך טוענת שהמבוא התיאורטי "דחוס מאוד", וכן שהייתה מצפה ל"עצות או לקחים פרקטיים": "הייתי רוצה שהרצוג תעלה פתרונות, או לפחות תקוות, מניסיונה המורכב שכה היטיבה לתאר בספר מרתק זה". ובכן, המבוא מרחיב בהתייחסות לספרות על פיתוח בכלל ועל פיתוח ביחס לנשים בארצות מתפתחות בפרט, וכל כולו מכוון לעבר המסקנה שאין צורך בפרויקטים לפיתוח בארצות מתפתחות עבור נשים ועבור אחרים. יתר על כן, הוא מצביע על הנזקים הנגרמים למדינות ה"זוכות" לסיוע מחד גיסא ועל השחיתות הרבה הצומחת בקרב המדינות, הארגונים והפרופסיונלים הקשורים לפיתוח מאידך גיסא. הוא מצביע על כך שפרויקטים לפיתוח אינם יכולים להחליף, לשפר או לחזק כלכלות ומדינות אלא להפך, ועבודות הולכות ומתרבות - בייחוד עבודתו המקיפה של גרהאם הנקוק (Hancock, 1989) - מלמדות על פגעי הפיתוח במדינות רבות. לפיכך, חלופות לשימוש בכספי ההלוואות והמענקים פירושו חיזוק דפוסי השליטה והתלות בין המדינות והארגונים ה"נותנים" ובין המדינות והארגונים ה"מקבלים". כך אני כותבת במסקנה של ההקדמה התיאורטית, ועל כך מלמדת גם האתנוגרפיה. כלומר איני סבורה שיש להציע המלצות מהסוג שעליהן מדברת ארדריך.

באשר לנושא האתיקה. אמנם צודקת ארדריך שאפשר לזהות את הדמויות במחקר שלי, אף שהשמות בדויים. אבל האנשים שאפשר לזהות אינם העובדים בשטח ואף לא הנשים הרבות שפגשתי בכפרים. מראשית ימיו של המחקר האנתרופולוגי הנשים (והגברים) האלו, "האינפורמנטיות", הן אנונימיות, ולא מפני ששמן הוסווה אלא משום שהן לא נחשבות, הן הילידות שדבריהן מצוטטים אך הן לא קיימות כישויות בעלות זהות מובחנת שאפשר להתייחס אליה. אין כל חשיבות אם הן מזוהות או לא, שהרי אינן נחשבות, לא מבחינת מקומן בהיררכיה החברתית, ובוודאי לא מבחינת יכולתן לתבוע את החוקר או החוקרת על פגיעה בשמן הטוב. כך גם למדנו ממרגרט מיד, שהבהירה כי בראשית ימיה של האנתרופולוגיה יכלו החוקרים והחוקרות לכתוב כרצונם, ואילו הנחקרים והנחקרות לא יכלו לקרוא ולהבין את מה שנכתב עליהם. אך מעת שלמדו הילידים את שפת החוקרים ואף למדו במוסדותיהם, נאלצו אלה להיזהר יותר בכבודו של הפרא המלומד.

עבודתה המרתקת של עפרה גרינברג (1998) על אסירות בכלא בישראל צריכה הייתה

להיפסל אילו התקבלה הדרישה לאנונימיות מוחלטת, שכן בישראל קיים רק בית כלא אחד לנשים, שמו "נווה תרצה" ולא "תשובה". גרינברג חקרה את הכלא בסוף שנות השבעים. אין כל קושי לאתר את שמן של מנהלת הכלא, של הקצינות הבכירות ושל ראשי השב"ס באותה התקופה. על רקע זה אפשר להבין את כעסן של אחת ממפקדות הכלא ושל כמה קצינות וסוהרות שהשתתפו בקורס שלי, שבו דנו בספר. טענתן הייתה ש"אין הדברים כך", וכי "אולי זה היה כך פעם אבל לא היום". בכך הן החמיצו כמובן את הניתוח המורכב והמאלף שגרינברג מציעה בספרה. הן התגוננו מפני מה שקלטו כביקורת על הארגון שלהן, שהרי קשרי ידידות בין סוהרות לאסירות הם בניגוד לתקנות. כלומר במחקר אנתרופולוגי העוסק במערכות כוח ושליטה (ואיזה מחקר חברתי יכול לחמוק מכך?), הסתרה מוחלטת של זהות האנשים המרכזיים, החזקים, השולטים, היא בלתי אפשרית. שהרי אי אפשר להסוות את המקום והתקופה, והמחקר האנתרופולוגי הוא מבוסס הקשר.

כך גם בעבודתי על מרכז הקליטה (הרצוג, 1998). בלתי אפשרי היה לתאר ולנתח אותו ולהסתיר את המאפיינים הפיזיים-סביבתיים שלו. אי אפשר היה לעסוק במרכז הקליטה באור עקיבא ולהתעלם מהישוב הסמוך, שתיאור הקשרים בין תושביו ומנהיגיו ובין העולים במרכז הקליטה הוא כה מהותי לניתוח. אי אפשר היה להסתיר את זהותם של ראש המועצה ושל מנהל בית הספר שהרחיקו את ילדי העולים מאתיופיה מבית הספר מתוך תקווה שישגו תקציבים עבור היישוב. חשיפת הזהות אינה מכוונת להטלת אשמה. אדרבה, בניתוח שהצעתי התברר שדפוס ההתנהגות של ראש המועצה ושל מנהל בית הספר אינו קשור לרשעותם או לגזענותם אלא למדיניות ההפרדה של משרד החינוך בין ילדי העולים (שהושמו בכיתות קלט) ובין ילדי המקומיים. כך התבררה הגזענות כתוצאה של מדיניות ולא כהסבר לאישיותן ולתכונותיהן של הדמויות המתוארות. זהותם של האנשים אמנם הוסוותה וניתנו להם שמות בדויים, אך אין כל קושי לזהות את מנהלי מרכז הקליטה בתקופה שבה גרתי במקום ואת שמותיהם של מנהלי בתי הספר ושל ראש המועצה ביישוב בתקופה הנחקרת. חשובה לא פחות העובדה שהסוויי גם את שמותיהם של כל העולים שאת דבריהם אני מצטטת, למורת רוחם. זהבה למשל, דמות מרכזית במחקר וחברה טובה שלי באותה התקופה, הייתה מאוכזבת מכך ששמה לא הוזכר במפורש בספר. ואני מבינה את האכזבה הזו; גם אני הייתי רוצה להיות מוזכרת בשמי כאחת הנחקרות ולא להיעלם בחשכת האלמוניות.

משמעות ההסתרה של זהות הנחקרים היא אפוא מניעת האפשרות לנתח התנהגות והתנהלות של אנשים חזקים שעלולים להיפגע, ובעיקר עלולים לתבוע אותנו. המשמעות היא גם שעלינו להתמקד ולהסתפק בניתוח של החלשים, של הילידים, שאין להם שם וגם אין להם הכוח והמשאבים לתבוע ולבטא עלבון. כך יכול היה המחקר האנתרופולוגי התרבותי לתאר את הילידים כנחשלים, כנזקקים, כחסרי השכלה וכיוצא באלה, אלו שהמדינות הנאורות באו לקדם, להעצים, לחזק. כך אפשר להסוות את מקומו המרכזי של הכוח (הקולוניאליסטי, הקפיטליסטי ושאר כוחות שוק ושלטון) ביצירת פערים, בניצול החלשים, בזיהום כדור הארץ ועוד. מכאן גם ברורה הברית בין השלטון ובעלי הכוח ובין האנתרופולוגיה התרבותית. נשבח את הנותנים, העוזרים, המקדמים של "בני התרבויות" (הלא מערביות-הגמוניות) האלמונים

ונוכה ליהנות מתקציבי מחקר ומפרסומים יוקרתיים שמספקת ההגמוניה האקדמית, בת בריתו של השלטון, אותה ההגמוניה שמעדיפה להישאר באנונימיות אצילית, נאורה ורבת חסד. עבודות כמו זו של לונגינה יעקובובסקה (Jakubowska, 2012), אנתרופולוגית מפולין, על האצולה הפולנית, מבהירות כי אי אפשר להסוות את שמותיהם של בני אצולה מקרב האינטליגנציה של המדינה, בעלי עוצמה כלכלית או פוליטית. אדרבה, היא מציינת כי אנשי האצולה העכשווית, שרבים מהם בעלי השכלה גבוהה, בעמדות השפעה, פרופסיונלים, פקידים מדינה ואקדמאים, מעדיפים, לאחר עשרות שנים של שתיקה ומחיקה, שלא להיות אנונימיים. ואולי הגיעה העת לחשוף את שמות הנחקרים (בעיקר החזקים והשולטים) לטובת המחקר האנתרופולוגי ולא רק מתוקף כוחה של מציאות המקלה על זיהוי אנשים בעמדות כוח. דווקא נורמות המחייבות או מאפשרות לציין את שמות הנחקרים יחייבו את האנתרופולוגים לדייק בתיעוד, להיזהר בכבודם של הנחקרים ולחשוף את המיקום, היתרונות והמניעים של עצמם.

מקורות

גרינברג, ע' (1998). נשים בכלא בישראל. תל אביב: צ'ריקובר.
 הרצוג, א' (1998). הביורוקרטיה ועולי אתיופיה: יחסי תלות במרכז קליטה. תל אביב: צ'ריקובר.

Hancock, G. (1989). *Lords of poverty: The power, prestige, and corruption of the international aid business*. Boston: Atlantic Monthly Press.

Jakubowska, L. (2012). *Patrons of history: Nobility, capital and political transitions in Poland*. Farnham, UK: Ashgate.